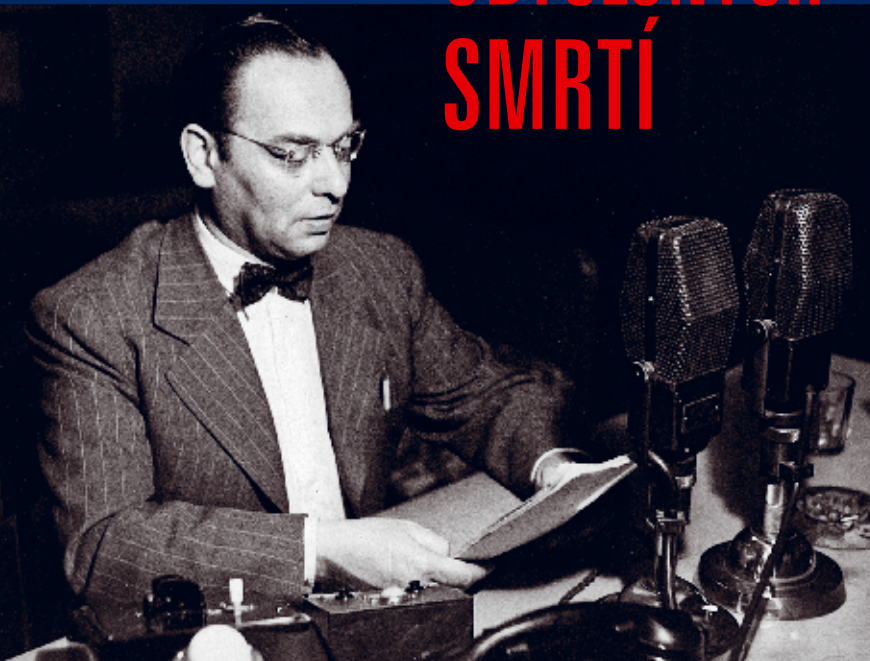

Roman Cílek
František R. Kraus

TISÍCE OBYČEJNÝCH SMRTÍ

*Svědectví novináře,
který viděl počátky
i konce | 1933–1945*

Roman Cílek
František R. Kraus

TISÍCE OBYČEJNÝCH SMRTÍ

*Svědectví novináře,
který viděl počátky i konce
(1933–1945)*

Nakladatelství P3K
Praha 2011

Knihy vychází s přispěním
Nadace Židovské obce v Praze.

Foto na přebalu knihy: František Kraus ve studiu
Československého rozhlasu (asi 1946)

Foto na frontispisu: Z autogramiády druhého vydání
knihy „Proměněná země“ (1960)

© Roman Cílek, František R. Kraus, 2011

© Nakladatelství P3K, 2011

ISBN 978-80-87186-44-2 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-87186-47-3 (eKniha pdf)

Vzkaz na velmi vzdálenou adresu

Děkuji Ti, Františku, za krásný čas přátelství, jímž jsi mne v posledních desetiletích Tvého života obdaroval. Děkuji Ti za Tvou moudrost a za vše, čím jsi mne svou svědeckou výpovědí myšlenkově obohatil. Děkuji Ti za chvíle, kdy jsme připravovali tuto knihu pro edici Magnet pod vedením Jaromíra Hořce, jejímuž vydání zabránil v srpnu 1968 příjezd sovětských tanků, což z historického i pocitového hlediska byly zásadně jiné tanky než ty osvoboditelské, na něž jsi v roce 1945 jako vězeň nacistického koncentračního tábora toužebně čekal. I za Tebe jsem rád, že konečně dochází k vydání naší společné práce, v níž se vyprávění střídá s Tvými osobními vstupy.

Role svědka a přímého účastníka převratných, a nikoli povzbudivých dějinných událostí není snadná. Ty jsi ji zvládl.

I za to Ti je vděčný
Roman Cílek

Silvestrovská noc a lednové vystřížlivění

„Náš program končí, dámy a pánové! Nyní vám mohu popřát jen jedno: výbornou náladu a příjemný tanec až do novoročního rána...“

Konferenciér zmizel a do zákulisí ho doprovázel rozdováděný potlesk. Vyhlášený berlínský noční lokál Weisse Maus – Bílá myš – byl zaplněn až do poslední židle. Vzduchem létaly konfety, ve sklenicích na stolech pěnílo šampaňské. Děvčata ze souboru Filler-Girls, která už měla za sebou kabaretní vystoupení a mohla se tedy rozejít mezi stoly, se uměla o rozptýlení hostů postarat. Začala znovu hrát hudba: tišeji, důvěrněji a pomaleji než předtím.

Sto dvacet minut uplynulo od silvestrovské půlnoci.

Rok 1932 byl již s konečnou platností pryč.

Vpravo od jevištěátka, v boxu číslo devět, se však ozýval smích jen chvílemi. Sešlo se tu několik mužů, občas zazněla anekdota, ale novináři své povolání nedokázali zapřít ani uprostřed silvestrovského třeštění. Hovor se pořád stácel na politiku – přesněji řečeno na současnou situaci v Německu. Profesionální zájem se zkrátka nedal potlačit a všichni, kteří tu seděli, navíc věděli, nebo přinejmenším tušili, že vyhlídky do roku, jehož příchod se ve Weisse Maus oslavoval, nejsou nikterak růžové...

„Sedí tam nějací divní patroni. Asi nemají náladu,“ informovala jedna z Filler-Girls kolegyni, která projevila o box číslo devět zájem.

Uhodla.

„Určitě se tady v Německu všechno brzy rozhodne, možná během pouhých pár týdnů – ještě tedy do březnových voleb,“ rozčileně gestikuloval Heinz Proskauer, redaktor demokraticky orientovaného německého listu *Berliner Tageblatt*, „intrikuje se na všech stranách a pánové v hnědém si rozhodně nedají ujít nejbližší příležitost.“

„Máme se tedy na co těšit,“ mumlal si skoro sám pro sebe Richard Katz z Ullsteinovy *Die Grüne Post*.

To určitě, mysleli si i ostatní.

Rozmařilá silvestrovská pohoda jako kdyby se povolna, ale o to nenávratněji vytrácela kamsi za polstrované dveře lokálu Weisse Maus.

Vlastně to byla – nebo spíš měla být – jen několika-denní zimní dovolená.

Pracoval jsem v té době jako redaktor listu *Prager Abendblatt*, který měl své prostorově dost stísněné sídlo v Karmelitské ulici číslo 6. Tehdy, na rozhraní let 1932 a 1933, mne do Berlína pozval kamarád Kurt Gasparius, se kterým jsem se před sedmi lety zcela náhodou seznámil v pražské Staronové synagoze. Na Karlově mostě jsme si po pár hodinách procházek a zajímavého povídání o společných zájmech podali ruce na přátelství a od té

doby jsme se občas navštěvovali. V roce 1930 mne Kurt v Grünewaldu, v domě svého otce, který byl majitelem továrničky na potravinářské výrobky, seznámil s doktorem Albertem Einsteinem, což byly pro mne okamžiky, na které jsem si později mnohokrát vzpomněl. O dva roky později byla sice zase řada na Kurtovi, aby se opět objevil v Čechách, ale nějak se mu to zrovna nehodilo, a tak mi dal vědět: „Přijed' ty, prosím.“

A tak jsem přijel.

Hodlal jsem navštívit v hlavním městě Německa nejen Gasparia, ale i dalšího svého kamaráda a učitele Egona Erwina Kische, předpokládal jsem také, že si spolu přednovoročně zaflámujeme. Egon byl v tomhle směru skvělý parták, znali jsme se velice dobře, vždyť jsem u něj před časem delší dobu bydlel v pražském domě U Dvou zlatých medvídků – a byl to právě on, kdo mne na počátku dvacátých let jako osmnáctileté novinářské nemluvně přivedl do redakce *Bohemia* v tehdejší Liliové ulici coby stenografa a eléva-soudnickáře...

Jenže Kische jsem tentokrát v Berlíně nezastihl.

„Odjel na jakousi reportážní cestu a rozhodně se vrátí až v lednu,“ sdělila mi jeho bytná.

Takže kam se vrátit?

Domů ke Gaspariovi se mi v poslední den roku jít nechtělo, pořádali čistě rodinnou večeři, kde bych jim nesporně překážel. A tak jsem byl nakonec rád, že se mi podařilo připojit se k partě několika známých židovských kolegů novinářů, z nichž někteří tenhle silvestrovský svátek slavili, jiní ne, což ale na věci nic neměnilo. S Heinzem

Proskauerem, Richardem Katzem, Rolfem Gerstmannem a Nathanem Grünem bylo vždy příjemné i užitečné si popovídat. Vzali mne s sebou do Weisse Maus a byl jsem jim za to vděčný. Jinak by mi bylo v tomhle městě, sice křečovitě slavícím, ale také plném uniforem a napětí, notně smutno.

„Je nepochopitelné, jak lhostejně tady v Německu někteří Židé reagují na všechno, co se odehrává,“ diví se v boxu číslo devět už hodně rozčilený Heinz Proskauer, který býval kdysi mým spolužákem, „jako by ani nečetli Mein Kampf.“

„Snad nechtějí věřit, že by Hitler skutečně chtěl své výhrůžky splnit,“ namítám.

Přerušuje mne Nathan Grün: „Říkají si zřejmě, že zlo přejde. Přešlo přece už tolikrát. Zlo je věčné jako odvíjení lidských osudů a neměnné jako příliv a odliv. Vlny přicházejí a odcházejí... Ale takhle nejde nyní uvažovat! Dávná moudra našich předků nelze brát doslova. Teď je přece úplně jiná doba.“

„Jiná doba?“ opakuje po něm Proskauer. „To určitě – v době, kdy křížáci houfně pobíjeli Židy, vládla nevědomost. Stejný důvod mělo i to, co se Židům dělo na Východě. Ale dnes už přece nikdo nemůže s vážnou tváří tvrdit, že Židé otravují vodu ve studních nebo jsou příčinou moru. Osvícenství a nový způsob myšlení za Francouzské revoluce přece zbořil zdi ghett, samotní křesťané je rozmetali.“

„A ještě je tu něco, na co bychom neměli zapomínat,“ přidávám se k řeči trochu neuváženě, „Hitler by nejdřív musel v Německu zvítězit, aby dostal příležitost uskutečnit cokoli z toho, o čem píše v Mein Kampf a co vykřikuje ve svých projevech...“

Větu nedokončuji.

Zdá se mi, že všichni u stolu se na mne začínají dívat jako na trochu prostomyslného mladíka, který právě přijel z venkova. Chápu, že v zemi za našimi západními hranicemi se k čemusi schyluje, znám mnoho skutečností, jež tomu nasvědčují. Víím, že v listopadových volbách nacisté ztratili dva miliony hlasů, a je tudíž logické, že pro ně nyní chtě nechtě nadešel okamžik, kdy si říkají: teď, anebo nikdy. Četl jsem o útocích proti dnešnímu kancléři von Schleicherovi, jemuž se říká „generál-politik“ a který se tak zapletl do svých věčných intrik, že z nich dnes ani sám nevidí východisko. Na vlastní oči jsem v Berlíně poznal, že hitlerovci zřejmě vsadili na politiku dvou železek v ohni: führer a jeho nejbližší vystupují ve fracích a hovoří o legálnosti svého boje o moc a na druhé straně vysílají do ulic muže SA a SS, aby terorizovali, vyvolávali neklid, zastrášovali. To vše je mi jasné. Ale že by výsledek této zřejmě účinné strategie byl už tak hmatatelně blízko...

„Počkejte si tady v Berlíně, možná bude stačit pár týdnů, pane kolego,“ s neveselým úsměvem se ke mně obrací Rolf Gerstmann. „A pořádně se tu načichejte zdejšího větru. Tam u vás v Praze fouká od Vltavy přece jen docela jiný vzduch.“

Směji se.

A pokouším se očima si trochu zakoketovat s rusovlasou dívkou z Filler-Girls, která se očividně nudí ve vedlejší boxu. Ještě mi ani není třicet, jsem relativně mladý, všichni kolem se baví, proč bych měl zůstat stranou. Musím se bavit! Kladu si za úkol.

Moc se mi to ale nedaří.

Otrásá mnou chlad, když nad ránem vycházíme z lokálu Weisse Maus. Chce se mi spát, ale už večer jsem slíbil kolegům, že je ráno doprovodím na policejní ředitelství. Potřebuji pro svou redakci vědět, jak vypadalo v Berlíně loučení s dvaatřicátým rokem.

Policejní úředník pak rozčileně mává rukama.

„Pánové, právě máme za sebou nejkrvavější silvestrovskou noc, jakou jsme tady kdy prožili. Už teď jsou tu hlášení o třech mrtvých. Zraněné ani nepočítáme, součty jdou do stovek. Skoro ze všech čtvrtí města nám hlásili ozbrojené srážky. Mnohde dosáhly skutečně masového rozsahu...“

„Politické důvody?“ ptá se Proskauer.

Mluvčí městské policie ironicky povytahuje obočí: „Ale ne, pane redaktore, určitě ne, ti lidé si vyměňovali odlišné názory na počasí.“

Vracím se do hotelu Adlon u Braniborské brány, kde bydlívám při každé své zdejší návštěvě. Řidiči četných taxíků, kteří mne míjejí, nabízejí své služby, ale odmítám

je mávnutím ruky. Jdu raději pěšky. Potřebuji se vydýchat po noci v zakouřeném prostředí. Potkávám jen velmi málo lidí: Berlín dospívá.

Také hotelová hala v Adlonu je prázdná.

Starší muž v recepci mi gratuluje k vstupu do nového roku a spolu s klíčem od pokoje podává i obdélníček přelepeného papíru. Telegram od šéfredaktora z Prahy:

„DOVOLENA VAM SKONCILA – V BERLINE ZATIM ZU-
STANETE – SLUZEBNI POBYT AZ DO ODVOLANI – ZALOHU
NECHAM POSLAT – SLEDUJTE VSE, CO SE DEJE – INFOR-
MACE POSILEJTE OBDEN – MEJTE OCI OTEVRENE – HANS
GERHARD SCHULZ“

„Špatná zpráva, pane?“ z povinného zájmu se přio-
spale ptá recepční.

Krčím rameny: sám nevím.

Ráno mne přece jen trochu pobolívá hlava, možná bylo toho pití přece jen nadmíru, dávám si sprchu a telefonuji pro noviny. Služby fungují v Německu víc než spolehlivě: mám je tu za pět minut. Místní i zahraniční. Ty první z dnešního dne, ty druhé ze včerejška. Svět na přelomu dvou roků bilancoval minulost a odhadoval budoucnost.

Zkušený Saint-Brice, zahraničně politický komentátor pařížského listu *Le Journal*, s nímž jsem se občas setkával při návštěvách Francie a Švýcarska, píše, že Německu byly v loňském roce zejména ze strany Francie učiněny značné ústupky, což však vedlo Berlín jen k tomu, aby uplatňoval

další a další požadavky. Také v *Temps* se domnívají, že rok 1932 přinesl evropskému kontinentu mnoho starostí, politická bilance je jen v málokterých oblastech pozitivní a nikdo tedy vlastně nemusí litovat toho, že je tento rok již za námi. Tón anglických novin vyzníval podobně. Státníci se ve svých prohlášeních nutili do chtěného optimismu, komentátoři jsou pesimističtější.

Ústředním tématem je zklamání a strach z toho, co přijde.

A Německo, právě a znovu opět Německo, stojí ve středu těchto obav...

Hotel Adlon po několika dnech opouštím.

Nechci zatěžovat rozpočet našeho listu třiceti markami denně za jednolůžkový pokoj – a mám tu jinou možnost: kolega Heinz Proskauer mne zve, abych bydlel u něho. Takovou nabídku nelze dost dobře odmítnout. Nejen z úsporných důvodů, ale i proto, že od jeho četných přátel, kteří k němu často chodí, se mohu mnohé dozvědět.

Zimní měsíc, který prožívám v Proskauerově bytě na Spandaustrasse v Charlottenburgu, přímo proti královskému zámku, mi potom utíká rychleji než kterýkoliv jiný čas v mém životě. Události se hrnou jedna za druhou. Častokrát si při nich vzpomínám na ona předvídavá slova, která jsem od svých kamarádů vyslechl v průběhu silvestrovské noci ve Weisse Maus.

Tehdy jsem je bral trochu s rezervou.

Nyní už ne...

A obdivuji i žurnalistický čich mého šéfa Schulze, který mne záměrně ponechal v Německu. Můj zápisník se plní stručnými poznámkami o situaci.

„5. leden 1933: Mezi novináři se nemluví o ničem jiném než o zprávách, že včera došlo k tajné schůzce Hitlera a bývalého kancléře von Papena v bytě barona Schrödera v Kolíně nad Rýnem. Lze zatím těžko posoudit, oč při jednání šlo. Rozhodně o nic dobrého.“

„10. leden 1933: Říšský kancléř Schleicher se nachází v neobyčejně těžké situaci. Politické zákulisní machinace jsou nepřehledné a kancléř zřejmě ani sám dost dobře neví, kdo všechno je při něm a kdo proti němu. Intrikuje se na všech stranách. Prezident Hindenburg je už zřejmě zcela senilní a záleží na tom, která skupina osob na něho získá větší vliv. Nacisté mají asi nyní svůj taktický plán zcela jednoznačný: dostat se co nejdříve k moci!“

Třicátý leden 1933.

„Vše je hotové, pánové,“ sděluje s úsměvem šéf tiskové služby. „Máme nové Německo! Bez Židů, bez komunistů, bez socanů! Náš den přišel!“

Přítomní novináři na sebe mlčky hledí. Takhle tedy bude vypadat nová německá tisková agentura, jejíž vstupní dveře ještě stále zdobí důvěryhodné označení *Wolffsches Nachrichtenbureau* (brzy již *Deutsches Nachrichtenbüro*)?

Změnám nelze uniknout doslova na každém kroku.

Na rohu u Lindengasse nám jednoohý válečný invalida s nadšením v očích přidává ke dvěma krabičkám

cigaret i politické kázání: „Národní převrat, pánové! Adolf Hitler říšským kancléřem! Je to něco obrovského, elementárního, nadosobního, prusky řízný zápal – skoro jako nástup v roce 1914, kdy jsem já rukoval! Ano, my němečtí snílkové jsme se konečně pozvedli. Tiše. S imponující samozřejmostí dnes otevíráme cestu budoucnosti.“

Beze slov opouštíme trafikku.

Kam ale utéci...?

Všude po ulicích, ale hlavně v okolí Alexanderplatzu, pochodují silné oddíly těchto německých snílků a s imponující samozřejmostí zpívají „Wenn die Judenblut vom Messer spritzt...“. Kam jít? Do vinárny Kempinského, kde se kromě jiných hostů obvykle scházeli i židovští kumštýři a novináři, vtrhla již před dvěma dny bojůvka SA a se skutečně pruským zápalem seřezala každého, kdo podle jejich letmého rasového posouzení nevyhlížel dostatečně árijsky. Důsledky tohoto tlaku jsou vidět i jinde: v Meinekestrasse se tlačí lidé před cestovní kanceláří Palestina Orient Lloyd. Všude se pohybují hlídky schutzpolizei, do služby vyjeli i strážníci na koních. Rozhlasové tlampače se starají, aby povzbudily k nadšení i ty, kteří o to nestojí...

Třeštění dosahuje vrcholu v pozdním odpoledni.

Již od čtvrté či páté hodiny, kdy se rozsvítily pouliční lucerny, se na Unter den Linden, ale i na Friedrichstrasse a v Neu Köllnu a v Moabitu a leckde jinde dávají do pochodu silné oddíly SA. Triumfující i výhruzně vyznívající pochod s pochodněmi v rukou. Břeskně se do mrazivého větru rozléhají staré vojenské písně. Na mnoha místech se řeční. Smysl každého jednoho z těchto z proslovů je jasný:

„Jsme u moci a moc si dokážeme udržet!“

Berlínem zní jásot a plamenné proslovy.

Ti, kteří nejásají, jsou ohromeni, i když se tento vývoj v jistém slova smyslu dal předvídat. V *Die Volksstimme* píše: „Neslýchané se stalo skutečností. Člověk, který po tolik let budoval svou politickou kariéru hanobením republiky a jejích vedoucích činitelů, byl nyní jmenován říšským kancléřem této republiky.“ Je tomu tak. Oslavy a strach. A propagandistická kouzlení mužů Josepha Goebbelse, kteří patří nyní k nezaměstnanějším lidem. Hlasatelé rozhlasových stanic posílají éterem do světa zprávu o tom, že prezident Hindenburg schválil Hitlerovu vládní listinu, v níž je kromě něho ještě několik dalších nacistů, což prý bylo přijato nezměrným jásotem téměř celého německého národa.

Skutečně téměř celého?

Pokud se toto tvrzení třeba jen trochu přibližuje k pravdě, pak je opravdu čeho se bát.

František Kraus odjel z Německa hned následujícího dne. Na druhé straně hranic teď mohl být užitečnější, zatímco v městě u Sprévy by mohl jenom bezmocně skřípat zuby. Na hranicích se již konaly zostřené kontroly, ale když Kraus spatřil ve svém kupé prvního českého celníka, byl by mu ze všeho nejraději stiskl ruku.

Rovnou z nádraží telefonoval šéfovi do redakce:

„Za půl hodiny jsem tam! Myslím, že můžeme zpracovat velký materiál.“

Pár hodin poté zaklepal na dveře redakční kanceláře Heinz Proskauer, který odjel z Berlína „domů do Prahy“, kde prožil mládí a měl zde babičku. Nepotřeboval peníze, měl kde bydlet, ale byl v něm pocit roztrpčení, toužil po útěše a rychle Krause objal.

„Do redakce nám vrazila bojůvka SA a rozmlátili všechno na padrt. Jeden z nich mi jen tak zničeho nic plivl do tváře,“ vyprávěl pohnutě. „A právě tohle, to plivnutí, bylo pro mne posledním podnětem k okamžitému rozhodnutí. Chci pryč! Nechal jsem tam svůj byt, celý svůj žurnalistický archiv – a hleděl jsem včas zmizet. Ale co ti, kterým se to nepovedlo? A kteří nemají kam jít?“

Byl ještě celý plný dojmů, chrlil svoje bolesti, byl zaujat svou vlastní strážní i neštěstím, jež postihlo jeho zem. A měl v osobním i neosobním smyslu pravdu. Přijdou jiní, budou utíkat Židé, antifašisté, Československo se v mnoha případech stane jejich první zastávkou a možná i střediskem, odkud budou moci něco podniknout proti Hitlerovi.

Bylo třeba se připravit: kvůli nim i kvůli nám.

Pohyb po nakloněné rovině

Polovina roku 1936.

V Evropě se čím dál hůř dýchalo, Italové se už před časem po brutálním vpádu stáli pány Habeše, čekal se výbuch ve Španělsku, které se podobalo přetlakovanému kotli, v Německu se rozrůstal počet koncentračních táborů, Hitler hovořil o „třetí říši“ a jeho italský kolega Mussolini o návratu k ideji římského impéria. Svět tušil nebezpečí, ale jako by se mu nedokázal bránit. Od ledna 1933, kdy jsem na vlastní oči viděl v Berlíně Hitlerův nástup k moci, ubíhaly týdny, měsíce a roky, válka širších rozměrů byla ještě daleko, ale mír už neměl podobu mnohobarevné duhy naděje. V té době – přesněji: v prvních dnech července roku 1936 – prošla světovým tiskem zpráva o dramatické události, která se světu ohlásila jedním jediným výstřelem z malé, na pohled téměř dámsky vyhlížející pistole.

Třetího července 1936 mám výjimečně volno.

Neobvyklý požitek: moci na okamžik opustit věčný kolotoč žurnalistické profese, posadit se do křesla, zapálit si dýmku a v klidu si přečíst několik stránek dlouho odkládané knížky. Za zády mi hlasatel rakouského rozhlasu

tiše odříkává zprávy, poslouchám ho jen na půl ucha, většinu z toho, co říká, buďto již vím, anebo mne to zase tolik nezaujalo.

Ale pak...

Pak v jedné z vět zaslechnu jméno, které znám: „Doklady, nalezené u tohoto těžce postřeleného muže, zní na jméno Stefan Lux. Údajně byl fotoreportérem a spolupracovníkem listu *Prager Presse*. V rubrice posledního bydliště jsou uvedeny Teplice v Československu.“

Stefan Lux...?

Rázem bylo po odpočinku. O půl hodiny později jsem už seděl v redakci u stolu a z dílčích zpráv, jež se mi podařilo různými cestami sehnat, jsem sestavoval obraz pochmurné události.

Ano, nemýlil jsem se, znal jsem muže, jehož čin komentovaly té noci téměř všechny rozhlasové stanice v evropském éteru. Už před lety jsme se často setkávali nejen v Německu, ale i během mého služebního pobytu ve Švýcarsku, kam také Stefan Lux jezdíval. Po 30. lednu 1933, kdy se v Německu nacisté dostali k moci a Hitler pozdravil pochodňový průvod svých přívrženců z okna paláce říšských kancléřů na Wilhelmstrasse, Stefan Německo opustil, stal se emigrantem, štvancem. Utekl k nám, do Československa. Usadil se v Teplicích, později bydlel nějaký čas také na Slovensku, odkud rodově pocházel. Ani tehdy se nepřetrhlo naše pouto: vídali jsme se dokonce ještě častěji, v Praze, v Teplicích a jednou také v Bratislavě. Stefan se příležitostně věnoval novinařině, fotografoval a pokoušel se – musím ovšem